Selim Chazbijewicz

TURANIZMUS KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN[1]

Kultúrkörkép – különös tekintettel a lengyel tatárság helyzetére

A kiemelkedő lengyel történész és politikus, Feliks Koneczny koncepciója alapján a turanizmus a nagy ázsiai sztyeppe civilizációja, a nomádok civilizációja, s egyúttal egy despotikus, autokrata társadalmi-politikai struktúra. Az iménti jellemzők nem csupán a közép-ázsiai nomádokat jellemzik. A turáni civilizáció egy hierarchikus társadalomszervezési mód, erővel kiharcolt fegyelem, a felsőbb hatalomnak való teljes alárendeltség.

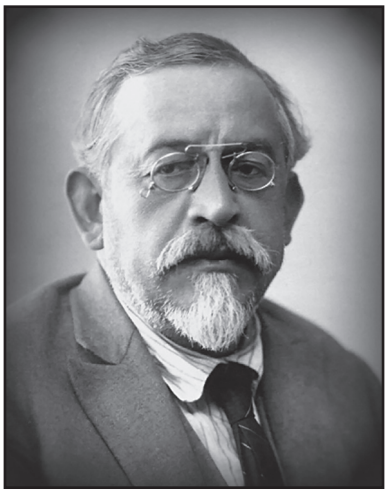
Koneczny szerint turáni tulajdonságokkal rendelkeznek még a németek is, államuk valamint az egész germán civilizáció. Ez abból fakad, hogy a civilizációt társadalomszervezési rendszernek tekintette.

Ha azonban közelebbről elemezzük a turanizmus lényegét mint társadalomszervező rendszert, akkor láthatóvá válnak azok a tulajdonságok, melyeket Koneczny kihagyott vagy másokkal összetévesztett. A lengyel geopolitikai és civilizációs felfogásban a kelet mint politikai kategória veszélyként, ellenséges területként szerepel. A 13. század idejétől és a mongol seregek támadásától, aminek csúcspontját a sziléziai Legnica melletti csata jelenti az 1241. évben, a keleti terület a lengyelek számára veszélyként szerepel. Ezek a tendenciák a 15–16. században megerősödtek az Oszmán Törökországgal folytatott háborúk során. A lengyel seregek, a magyarokkal közösen, első ízben a Várna melletti csatában tűztek össze Törökországgal 1444-ben. A 16. században a lengyel politikai publicisták, különösen Stanisław Orzechowski, törökellenes írások szerzője, Lengyelország és Európa fenyegetettségét a muzulmán törökökre alapozták.

A korabeli publicisták és írók, a politikai pamfletek szerzőinek retorikája meglehetősen hasonló volt a maihoz. Az iszlámot és a keletet mint „fekély", „sötétség", „vadság", „ellenség", „bestia" stb. kezelték. A lengyel geopolitikai hagyományban a kelet veszélyének témáját elmélyítette az állam három részre szakítása Poroszország, Ausztria és Oroszország által az 1795 és 1918 közötti években.

[1] [A szerző 1955. november 17-én született Gdanskban. A Lengyel Tudományos Akadémia Orientalisztika Tudományi Bizottságának tagja. 2015-től az olsztyni TVP3 televíziós csatorna programbizottságának elnöke. 1993 és 2007 között a *Rocznik Tatarów Polskich (Lengyel Tatárok Évkönyv)* főszerkesztője, 2014-től pedig a *Nowy Prometeusz (Új Prométheusz)* című félévenként megjelenő, a Varsói Egyetem Kelet Európai Stúdiuma által kiadott folyóirat tudományos bizottságának tagja. 2005 és 2008 között tagja volt a Politikai Tudományok Lengyel Társaságának. Társalapítója és szervezője a Lengyel (Nemesi) Köztársaság Tatárjai Szövetségének. *(A ford.)*]

A lengyel írók és a romantika korszakának kutatói a keleti veszély régi képét Oroszországra vetítették, mint az ország legnagyobb elnyomójára. Így immár Oroszország lett a veszélyforrás és az első számú ellenség. Arról, hogy Oroszország *de facto* nem szláv ország, hanem turáni, már Joachim Lelewel, a vilniuszi egyetem professzora, Adam Mickiewicz tanítója írt. Számára Oroszország nagymértékben *csúgy*, vagyis az egykori észak-európai finnugor törzsek együttese, melyeket a Kijevi Rusz hercegségei legyőztek, ám etnikai, nyelvi és „faji" értelemben ruszifikált lakói Ruszinföldnek és Oroszországnak. Adam Mickiewicz, Oroszország politikai rendszereréről írva, „mongol tónusról" beszélt, határozottan azonosítva a turáni keletet a cári, orosz imperializmussal. Hasonló nézeteket képviselt Mickiewicz lozanne-i előadásaiban, amelyeket a klasszikus irodalom professzoraként hangoztatott a lozanne-i egyetemen. Úgy jellemezte a turáni, ázsiai, mongol civilizációt, mint Oroszországgal és annak politikai kultúrájával egyezőt. A turáni civilizációt jellemezve minden bizonnyal ezt vette alapul a fentebb említett Feliks Koneczny, tehát a Németországban és Oroszországban – a két Lengyelországot elnyomó államban – uralkodó politikai és társadalmi rendszert autokrataként, hierarchikusként és szabadságellenesként látva.

Juszuf Akçura (1876–1935), a pántürkizmus és pánturanizmus politikai eszméjének megalkotója

A történelmi „Turán" fogalom Iránban keletkezett. Az iráni mitológiában „Turán" volt „Irán" ellentéte, amely az árják országa. „Turán" északra helyezkedett el „Iránitól" és ismeretlen földet, barbár országot jelölt, északot, ugyanakkor a sztyeppe lakosait, türk törzseket (török nyelvűeket).

A turanizmus mint politikai ideológia kezdetét Vámbéry Ármin és a lengyel Konstanty Borzęcki munkásságában találhatjuk meg, aki jobban ismert, mint Mustafa Celaleddin Paşa. Mindketten a 19. század második felében működtek és írtak. A magyar Vambéry alkotta meg a magyarok és törökök közös eredetének elméletét – az altáj-uráli nyelvi és etnikai nemzetközösséget, melyet turáninak nevezett. Mustafa Celaleddin Paşa, Bem József egykori adjutánsa a magyar szabadságharc idején, 1848/49-ben felettesével belépett a török hadseregbe és felvette az iszlámot. Ő volt a francia nyelven írt *Les Turcs anciens et modernes* című könyv szerzője. A mű egy sajátos politikai manifesztum, amely lényeges hatással volt a Fiatal Oszmánok (Yeni osmanı) ideológiájára – a török reformerek első csoportjára. Könyvében Mustafa Celaleddin Paşa a török állam reformjait kezdeményezte, melyeket később a török, laikus nemzeti köztársaság megalkotója, Kemal Atatürk Paşa valósított meg. E munkájában bizonyította a török és az európai nemzetek közös eredetét, megalkotva a „türkárják" fajtáját. Ez a koncepció nem élte túl a tudományos kritikát, mégis alapját képezte egy korszerű doktrínának – a „török nemzet" és a „türk nyelvek közösségének" valamint a pántürkizmus és pánturanizmus politikai eszméinek.

A pántürkizmus és pánturanizmus politikai eszméje a 20. század elején került megalkotásra. Létrehozója a tatár-török író, politikus és nemzeti aktivista, Jusuf Akçura volt. Ezt az ideológiát az „Üç Tarz-ı Siyaset" (A választás há-

rom útja) című esszében formálta meg, amelyet emigrációban, Egyiptomban publikált 1904-ben. Akçura utalt mind Mustafa Celaleddin Paşára, mind pedig Vámbéry Árminra. Egyúttal megalkotta egy összehangzó politikai közösség, a türk nyelveket beszélő nemzetek és etnikai csoportok szolidarizmusának ideológiáját, amely egyszersmind politikai válasz volt az orosz pánszlávizmusra – a szláv nemzetek közösségének ideológiájára az orosz cárok és az orosz ortodoxia vezetése alatt. A pántürkizmus politikai ideológiája, létrejöttének kezdetén, Oroszország és az orosz imperializmus ellen irányult. A pántürkizmus mégis a közösségre vonatkozott, valamint az iszlám vallású türk eredetű etnikai csoportok vagy népek nemzeti szolidaritására, mely a pántürkök révén „nemzeti kötőelem", vallási ideológia, melynek nemzetalkotó jellege van. Ám a pántürkök – akik török hazafiak voltak – a nemzeti értékeket helyezték az első helyre. A vallás csupán nemzetalkotó adalék volt. Egyik változata, másképpen kiszélesített változata volt a pánturanizmus, az altáj-uráli nemzetközösség eszméje, melybe beletartoznak a finnugor nemzetiségek, ezen belül a magyarok és a finnek, de a jakutok, mongolok, mandzsúrok, sőt a japánok is.

A pántürkizmust gyakran felváltva használták a pánturanizmussal. Ennek klasszikus példája a Mehmed Emin Resul-Zade által írt esszé, aki azerbajdzsáni függetlenségi aktivista. A munka címe orosz nyelven: „A pánturanizmusról", míg az angol nyelvű kiadás szerint „On Panturkanism". A szerző ezt az esszéjét emigrációban írta. 1884-ben született és 1955-ben hunyt el. 1909-ben részt vett az iráni forradalomban, korábban, az 1905–1907-es években, az oroszországiban. 1917 májusában aktív résztvevője volt az Összorosz Muzulmán Találkozónak, de egyúttal a „Muszavat" (Egyenlőség) párt vezetője is. 1922-ben Finnországba emigrált, majd Törökországba. Járt Lengyelországban is. A pántürkista ideológusok egyik vezéralakja volt a 20. század húszas és harmincas éveiben.

Noe Zhordania, a független Grúzia elnöke 1919–1921-ben, írta Resul-Yade esszéjének előszavában a nyugat és a kelet közötti különbségek kapcsán: *„a kelet és nyugat ugyanúgy kezdte történelmét egy adott pillanatban: a vallási államiság alapján – azzal a különbséggel, hogy a második [azaz a nyugat] korábban szüntette meg ezt az államiságot. A pánkatolicizmus belülről bomlott szét a reformáción és a forradalmon keresztül, a pániszlamizmus pedig kívülről, a háborúk és felkelések révén, az egyes nemzetek szisztematikus lemorzsolódásával a központról, Törökországról, amelyek elkezdtek tényleges nemzetállamokká alakulni. (…) A pánturanizmus, pántürkizmus, türkizmus ugyanaz, mint a pángermanizmus, pániszlamizmus, muzulmán alapra átvitt nacionalizmus".*[2]

Így mutatkozik meg a turanizmus mint ideológia. Érdemes megemlíteni még a pánturanizmus változatait, amilyen például a pánmongolizmus. Alkotója és népszerűsítője Grigorij Szemjonov volt, a bajkálon-túli kozákok atamánja, az egyik ellenforradalmi különítmény parancsnoka az orosz távol-keleten az 1918–1920-as években. 1919-ben az Oroszország és Mongólia határán fekvő Csitben konferenciát szervezett a mongol nemzetségek képviselői számára. Határozatot hoztak „Nagy-Mongólia" létrehozásáról – a Bajkáltól Tibetig.[3] A mai mongol, burját és mandzsúriai nemzeti öntudat sokat köszönhet a pánmongolizmus eszméjének.

Kelet-Közép-Európában a türk nemzetiségek és etnikai csoportok a régió számos álla-

[2] M. E. Rasul-Zade: *On Panturkanism*. Oxford, 1985, 16–17. o.

[3] Ludwik Bazylov: *Historia Mongolii [Mongólia története]*. Wrocław–Varsó–Krakkó–Gdańsk, 1981, 265. o.

mában megtalálhatók. Itt ezeket az országokat kell említeni: Románia, Lettország, Észtország, Finnország, Litvánia, Lengyelország, Ukrajna, Bosznia és Bulgária. Mindegyikben tatár vagy török diaszpóra lakik, avagy mindkettő.

A lengyel tatárok kultúrája évszázadok alatt a szláv kultúra és az iszlám szintézisévé vált. E sajátosság, a kultúrák határvidéke és a kultúrszintézis nem csupán a lengyel tatároknak volt és lesz a sajátja. Ugyanúgy vonatkozik Boszniára, Finnországra, Dobrudzsára és Bulgáriára – ami az európai területeket illeti. Boszniában létezik szláv-muzulmán kultúra, a mai bosnyákok nagy része pedig iszlamizált szláv, a manicheus Bosnyák Egyház egykori hívői. Finnországban a volga-menti és lengyel tatárok kis csoportja, akik a 19. és a 20. század fordulóján telepedtek le, integrálódott a finnugor lakosságba, megtartva a tatár nyelvet, és diaszpórává alakult, összekapcsolva két kultúra hagyományát – a genetikailag rokon: türköt és finnugort. Dobrudzsában a 16. század végétől letelepedett tatárok[4] szintén megtartották nyelvüket és néphagyományaikat, a mai román társadalom integráns részét képezve. Hasonlóan néz ki a helyzet Bulgáriában. Mindkét tatár csoport, a dobrudzsai és a bolgár, megőrizték és továbbra is tartják a közeli kapcsolatot a krími tatárokkal. Külön vizsgálat tárgyát képezi, mely kilép e vázlat keretei közül, de amelyre érdemes figyelmet szánni, a tatár diaszpóra Japánban, melynek lélekszáma körülbelül 60 ezer fő, akik megtartották nyelvi és kulturális hagyományaikat.

A lengyel tatárok esetében elsősorban immateriális hagyománnyal van dolgunk, azzal, amit régen lelki, szimbolikus kultúraként határoztak meg.[5] E kis etnikai csoport kultúrájának lényege az etnikai és vallási öntudatban valamint a történelmi sorsközösségben található. Területi kiterjedése: Lengyelország, Litvánia és Fehéroroszország, a régi Litván Nagyfejedelemség régiói. A történelmi hűséghez igazodva ezen etnikai csoportot a Litván Nagyfejedelemség tatárjainak kellene nevezni. Az első világháború befejezése után, amikor új államok alakultak, ezen belül Lengyelország és Litvánia valamint Fehéroroszország, a tatárok is felvették a litvánpárti, lengyelpárti vagy fehéroroszpárti opciót. Részt vállaltak ezen többségi nemzetek államszervezetében. A tatárok letelepedtek Kovnóban, Winksnupiában, Mariampol környékén, a litván állam mellett tették le voksukat Litvániában. Szolgálatot vállaltak a litván hadseregben és rendőrségi alakulatokban, de állami tisztviselőkként is. Egy részük gazda lett. A Fehéroroszországot lakó tatárok a szerveződő fehérorosz államiság felé fordultak, részt vállalva megalakulásában és struktúráiban. Többségükben mégis a lengyel opciót választották, aktívan részt vállalva mind az alakulóban lévő állam katonai erejében, mind pedig – lehetőségeikhez mért politikai támogatással – a lengyel állam azon területein, ahol szerveződött, különösképpen a keleti vajdaságokban.

A tatár letelepülés kezdete a 15. és a 16. század. Eleinte a Litván Nagyfejedelemség északi területeit foglalta magába. A tatár telepesség

[4] Włodzimierz Zajączkowski: *Język i folklor Tatarów z Dobrudży rumuńskiej [A romániai Dobrudzsa tatárjainak nelve és néphagyományai]*. Wrocław–Varsó–Krakkó–Gdańsk, 1975, 7. o.

[5] Karol Górski *Zarysie dziejów duchowości w Polsce [Lengyel vallástörténeti vázlat]* című könyvében (Krakkó, 1986) megállapítja, hogy a lelkiség fogalma elsősorban úgy értelmezendő, amit a nyugati tudomány misztikaként határoz meg. A jelen szöveg szükségletei kielégítése végett a lelkiséget a valláson alapuló immateriális kultúra bármely megnyilvánulásaként értelmezzük.

struktúrájában és elhelyezkedésében az állam felosztása hozta a változásokat. Elsősorban az elnyomó hatalmak határai választották szét a Nemesi Köztársaságban (Rzeczpospolita). A nagyobbik rész, amely a vilniuszi, novgorodi és minszki vidéken helyezkedett el, orosz fennhatóság alatt maradt. A Niemen folyótól nyugatra lévő telepesség – Augustów, Suwałki, Kalwaria környéke – 1795-től 1807-ig a porosz király fennhatósága alatt állt. A tatár telepesség a déli Podlasién, Studzianki környékén osztrák elnyomás alá került, úgynevezett Nyugati Galíciába. Az új hatalom kedvezően viszonyult a tatárokhoz. Az orosz cárok – II. Katalin 1795. december 2-ai, I. Pál 1796. novemberi és I. Sándor 1801. szeptember 9-ei – rendeletei megerősítették a tatár földbirtokosok összes korábbi jogát.

A Litván Nagyfejedelemség és Lengyelország hatszáz éves fennállása alatt, az itt letelepült tatárok sajátos egyedi kultúrát teremtettek, amely kizárólag a Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) tatár lakosaira jellemző.

A tatárok telepessége a Litván Nagyfejedelemségben és a Korona területén e népesség szabad választása volt. Az arisztokrácia és a tatár nemesség rendi jogokat kapott, melyek társadalmi értelemben egyenlővé tették őket a Nagyfejedelemség és a Korona nemességével, viszont más vallásúként, nem keresztényként egészen a régi Nemesi Köztársaság fennállásáig nem volt választójoguk: sem aktív, sem passzív értelemben. A tatár hadifoglyok letelepedése Ukrajnában, Wołyń térségében, Kis-Lengyelországban (Krakkó környéke) nem hagyott maga után tartós nyomokat. E hadifoglyokat a fogvatartásuk során leggyakrabban megkeresztelték, és nagyon gyorsan, a második-harmadik nemzedékben teljesen elhagyták saját etnikai különbözőségük érzését. Az önkéntes – leggyakrabban politikai – menekültek, akik a társadalmi és vallási szabadságot élvezték, megtartották öntudatukat az évszázadok során. A 16. századtól folyamatos polonizáción mentek át, átvéve a lengyel nyelvet a mindennapi használatban. A 18. századtól a tatárok szinte teljes nyelvi asszimilációjáról beszélhetünk, míg a tatár népesség öntudatát az iszlám vallás és a széles értelemben vett vallási kultúra alakította, oly' mértékig, hogy a tatár és a muszlim megnevezéseket szinonimaként kezelték. Általános értelemben tatárnak lenni egyúttal muszlim vallásút is jelentett. Csak 1945 után, amikor a nem tatár muzulmánok megjelentek Lengyelországban, különösen a '90-es években kezdték lassan szétválasztani e megnevezéseket. A korábbi időszakban a nem tatár jövevények – mint például a törökök, perzsák, cserkeszek, azerbajdzsánok, a volgai vagy krími tatárok – gyorsan asszimilálódtak a lengyel-litván tatársággal, nem alkotva különálló csoportot vagy társadalmi képződményt.

A lengyel tatárok hitéletére kétségtelenül hatással volt a Litván Nagyfejedelemség soknemzetiségű és többkultúrájú jellege. Elhagyva a tatár nyelven történő kommunikáció képességét, a 16–17. századtól részben, a 18. századtól teljesen, elsősorban a maguk által írt irodalom révén alkották meg saját öntudatukat a tatárok, amelyben az iszlám hagyomány lengyel vagy ó-belarusz (ó-fehérorosz) nyelven, arab betűkkel került lejegyzésre. Ez az irodalom kézzel írt könyvekben jelent meg, melyet a kopisták alkottak. A tatárok lengyel-litván irodalmáról mostanában már széleskörű tudományos munkásság alakult ki. Lengyel-litván vallásos szövegeikben kiemelhető néhány nyelvi és kulturális réteg. A legrégebbi nyelvi réteg a csagatáj nyelv volt, a középkorban használatos török dialektus, mely az Arany Horda irodalmi nyelvét képezte. Majd szerepel még: ó-oszmán, oszmán, ó-belarusz (ó-fehérorosz),

lengyel. Az elbeszélő rétegben gyakran használtak tematikus alapokat az Arany Horda irodalmából, melyek később folytatták az általános muzulmán témákat. Léteztek különféle irodalmi műfajok, amelyek a 20. század második feléig is fennáltak.

A telepesség fő hulláma a tatár területekről – Krím, Volga-mente, Elő-Kaukázus, Nyugat-Szibéria – a Litván Nagyfejedelemségbe a Jagelló-dinasztia uralkodása idején zajlott, a 15. század második felétől a 16. század végéig. Ezt követte a tatár népesség kisebb migrációja a Lengyel Nemesi Köztársaságba a 17. század első felében, amely a század végéig tartott. A tatár emigránsok egy része 1918 után lelt menedékre a II. Rzeczpospolitában. Ők a bolsevik elnyomás elől menekültek.

A 17. század második felétől változások keletkeztek a tatár telepesség elhelyezkedésében a Lengyel Nemesi Köztársaságban. A moszkvai háborúk és hatalmas károk következtében leépültek a tatár települések a vilniuszi és novgorodi földön. A tatárok áttelepültek Wołyń és Podlasie területére valamint az úgynevezett zapuscsei földekre (Zapuszcze: a mai Suwałki és Augustów környéke). A 17. században bekövetkezett a régi tatár birtokok lassú leépülése, melyek a „kozák telepességre" épültek, azaz a katonai szolgálatért kapott földekre. E szolgálat ára meghaladta a tatár földbirtokosok képességeit. Így hát gyakran megszabadultak a birtokoktól és áttértek a zsoldos szolgálatra.

Lengyelországban a tatár közösség képviselői tevékeny részt vállaltak a haza függetlenségének visszaszerzésében. Aktív tagjai voltak a krími, a volga-menti tatárság, Azerbajdzsán, az északkaukázusi hegyvidékiek (gorálok), Türkmenisztán nemzeti újjászületésének. Részt vettek az orosz muzulmánok találkozóin és kongreszszusain, aktívan munkálkodva e nemzetek szabadságának visszaszerzésén.

A lengyel államiság visszaszerzése után a tatárok aktívan részt vettek az állami intézmények újjáépítésén. Visszatértek a régi katonai hagyományok is. Már 1919-ben megalakult a Tatár Lovasezred, mely később a Mustafa Achmatowicz ezredes Tatár Ulánusok Ezrede nevet kapta. Ez az ezred a lengyel hadsereg reguláris lovasegységeként részt vett a lengyel–szovjet háborúban 1920-ban. A veszteségek miatt átalakult, és alapját képezte a Mohamedán Ezred (divízió) megalakulásának, amely 1924-ig létezett a lengyel hadseregben. 1936-ban a tatár lakosság kérelmére a Fővezér (Józef Piłsudski marsall) létrehozta a tatár lovasszázadot a 13. Vilniuszi Ulánus Ezred keretein belül. Ez a lovasszázad, részt vállalva a Vilniuszi Lovasbrigáddal az 1939-es háborúban, zárta a Rzeczpospolita (Lengyel Nemesi Köztársaság) tatárságának katonai hagyományát. A tatár ulánusok 1939. október 6-ig harcoltak a Franciszek Kleberg ezredes vezette „Polesie" operációs csapat keretében.

Ezen időszak legismertebb tatárjai közül megemlítendő többek között Aleksander és Maciej Sulkiewicz. Aleksander Sulkiewicz régi tatár arisztokrata családból származó, közeli munkatársa és barátja volt Piłsudski marsallnak, még a korai függetlenségi harcok idejéből. Mint a PPS (Lengyel Szocialista Párt) egyik társszervezője szerkesztette az orosz fennhatóság határán túlra a *Robotnik* (Munkás) című újságot, a PPS egyik sajtóorgánumát. A pártban történt szakadás után aktív követője volt a Piłsudski-vonalnak, szervezője az elkövetkező államvezér szentpétervári börtönből történő menekülésének. 1916-ban esett el, a Légió I. Brigádjának katonájaként. Sulkiewicz részt vett a PPS első találkozóján Franciaországban, 1892-ben, szorosan együttműködött Józef Piłsudskival, működése legrégebbi időszakában 1914-ig, különösen a 19. század utolsó és a 20. század első

éveiben. Sulkiewicz volt az ötletadója és egyik végrehajtója József Piłsudski cári börtönből való szökésének Szentpétervárról, ugyanakkor a párt és a függetlenségi mozgalom kezdeti időszakának egyik alappillérét képezte. Ugyancsak ő szervezte a PPS említett orgánuma, a *Robotnik* kiadvány csempészetét az orosz birodalom területére, mely külhonban került nyomtatásra. A Suwałki városi – mely akkoriban határváros volt – vám részlegének tisztviselőjeként személyesen foglalkozott a „*bibuła*" („csomagolópapír") átcsempészésével.

Maciej Sulkiewicz, Aleksander unokatestvére, az orosz cári hadsereg altábornoka, a februári forradalom után, 1917-ben az egykori román fronton kezdte szervezni a Muzulmán Hadtestet a volt cári-orosz hadsereg iszlámhitű tisztjeiből. A németek által lefegyverzett hadtest feloszlása után tisztjeivel a Krímre sietett, ahol 1918 októberétől a Demokratikus Krími Köztársaság miniszterelnöki, külügy- és hadügyminiszteri tisztjét töltötte be, miután a krími tatárok kikiáltották a függetlenséget. A Krím Gyenikin tábornok Önkéntes Hadserege általi elfoglalása után Azerbajdzsánba vonult, ahol a hadsereg vezére és az állami hadsereg szervezője lett, amely akkoriban rövid időre visszanyerte függetlenségét. 1920-ban a bolsevikok lőtték agyon Bakuban. Hozzájárult Lucjan Żeligowski tábornok Lengyel Divíziójának, később a Kaukázusban megszervezett Litván-Fehérorosz Divízió összekovácsolásához. Együttműködött az akkori lengyel kormány Kaukázusra küldött első missziójával is, amelyet 1919-ben Tytus Filipowicz vezetett. Ahogy csak tudta, támogatta Piłsudskit és az újjászületett Lengyelországot.

A 13. Vilniuszi Ulánus Ezred tatárjai

A II. Rzeczpospolita idején a tatár lakosság száma 6000 fő volt. Tatárok lakták az északkeleti vajdaságokat: a vilniuszit és novgorodit. Lengyelország területén az 1918–1939-es években tizenhét mecset volt és két muzulmán imaház. 19 felekezeti község létezett, melyek a Muzulmán Vallási Szövetségbe tömörültek a Lengyel Köztársaságban, élükön a mufti állt. Az 1925–1939-es években létezett az RP (Rzeczpospolita) Tatárjainak Kulturális-Oktatási Szövetsége is. Három sajtókiadványuk volt: a *Przegląd Islamski* (Iszlám Áttekintő), negyedévi kiadvány az 1930–37-es években Varsóban; a *Życie Tatarskie* (Tatár Élet) havilap az 1934–1939-es években Vilniuszban; valamint a *Rocznik Tatarski* (Tatár Évkönyv), tudományos és társadalmi-irodalmi folyóirat. A két világháború közötti időszakban Vilniusz volt a tatárok kulturális, társadalmi és vallási központja. Meg kell még említeni, hogy a II. Rzeczpospolita államvezetése kifejezetten favorizálta a tatár kisebbséget, nem kis mértékben Piłsudski marsall személyes hatása következtében.

Nem hiányozhattak a tatár katonai egységek az újjászülető Lengyelországban. Már 1919 januárjában az Államvezető és egyben Fővezér József Piłsudski parancsot adott a „tatár lovasság" megalakítására, melynek létszámát nem lehetett pontosan megállapítani a tatár lakosság létszámának megbecsülhetetlensége következtében.

A katonai egység szervezését a Keleti Végek Védelmi Bizottsága látta el, élén Władysław Raczkiewicz-csel, a későbbi külhoni lengyel Köztársasági Elnökkel. 1919 január elején a következő ezredesek kaptak behívási meghatalmazást: Maciej Mustafa Bajraszewski és Dawid Janowicz-Czaiński, mindketten a Lengyel, Litván, Fehérorosz és Ukrán Tatárok Központi Bizottsága részéről megbízva. 1919 őszén a minszki területekre a fiatal Konstanty Kerim Achmatowicz és Leon Arsłan Achmatowicz indult behívási paranccsal. Verbunkosok intéztek felhívást a tatár lakossághoz, amely kapcsolódott az 1792-es és 1812-es felhívásokhoz. Abban többek között leírták: *„A Korán minden hűséges hitvallójához! Sok évszázad telt el, mióta a nagy dicsőségű Lengyel Nemesi Köztársaság – méhébe ölelve Titeket, földet és nemességet adott, biztosítva a felekezeti szabadságot és a teljes állampolgári jogokat – drága Hazátok lett. Mindezért őszinte szeretettel és hűséges szolgálattal adóztatok neki. Tatár ezredeitek mindig elsők voltak a hadban, utolsók a visszavonulásban. Harcoltak Moszkvával és a Svéddel, társai voltak Sobieskinek, a napóleoni sasok nyomában meneteltek Moszkvába (…). Ma, mikor a Haza ismét veszélybe került, Hozzátok fordulunk, bízva a bátorságotokban… Minden hű hitvallója a Prófétának, fegyverbe! Újjászületik a mi régi tatár ezredünk a Rzeczpospolitában, és felhívja az összes hívőt, aki Lengyelországot és Litvániát lakja, hogy lépjen seregeibe a Próféta zöld zászlaja alatt!”*

„Tatár ezredeitek mindig elsők voltak a hadban, utolsók a visszavonulásban.”

1919. szeptember 16-án a Fővezér 113. számú napiparancsával a „tatár lovasezred” átnevezésre kerül, új neve „Musztafa Achmatowicz ezredes Tatár Ulánus Ezrede”, majd január 20-án parancsnoka egy litván tatár, Aleksander Romanowicz tábornok lett. Egyúttal kiadják a parancsot, amely az összes lengyel hadseregben szolgáló tatár katonát kötelezi, hogy az „Ulánus Ezredbe” vonuljanak be. 1920 első felében az ezred 6 tisztből és 226 ulánusból állt. 1919. július 2-án az imám – muszlim vallási vezető – fogadja az ezred katonáinak fogadalmát. Az év végén egységei harcba szállnak Polesie területén a bolsevikokkal. 1920 áprilisában a 7. Lovas Brigád részévé válik, melyet Romanowicz tábornok vezet, májusban pedig részt vesz a kijevi hadjáratban. 1920. május 7-e hajnalán a Tatár Lovas Ezred harmadik lovasszázada a lengyel hadsereg első rendes egységeként vonul Kijevbe. Délután a század megmaradt része, élén Romanowicz tábornokkal, bevonul a városba. Május 9-én a század részt vesz a lengyel hadsereg felvonulásán a Kreszcsatikon, Kijev főutcáján, Edward Rydz-Śmigły tábornok előtt.

A Tatár Ulánusok Ezrede védmanővereket lát el a lengyel hadsereg ukrajnai kivonulása során, 1920 augusztusában pedig harcba áll a varsói csatában, a Visztulán történő átkelést biztosítva, Płock város védelmében. Augusztus 16-án egy előcsapat hat ulánussal összecsapott a bolsevikokkal, akiknek a csapatai már elfoglalták Płonskot és Bielsket. Augusztus 18-án zajlott le a legvéresebb csata a hídért, mely a Visztula két partját összekötötte. Magában a városban, melyet a bolsevikok már elfoglaltak, csak kisszámú csapat katona védekezik. Végül a Vörös Hadsereg kivonul, Płockot visszaszerezték. A varsói csata után a Tatár Ulánus Ezred, a nagy harci veszteségek eredményeképpen, 1920. augusztus 25. napján kelt parancs alapján átszervezésre kerül. Helyette alakul meg 1920. szeptember 17-én a Mohamedán Divízió, melynek élére a kaukázusi származású Emir Hassan Chursz áll. E Divízió 1922-ben megszűnik, az 1921. július 6-ai napiparancs alapján átalakul az első lövész lovasszázaddá, majd 1922. február 2-án a harmadik lovasszázadként beolvad a tizedik lövész lovasezredbe.

A lengyel tatárok az alábbi szavakkal búcsúztatták a marsallt halála után, melyek a *Rocznik*

Tatarski – az RP Tatárságának Kulturális- Oktatási Szövetsége kiadványa – lapjain jelentek meg 1935-ben:

„(…) ember, akinek neve örök időkre Lengyelország történelmébe vésődött, mint szimbólum, és mint a harc és győzelem időszakának megjelölése. Élete és tettei immár élő patetikus legendává kövültek, amelyet zászlók lobogása és kalapácsok hangja övez, a következő nemzedékek pedig további nemzedékek számára adják át okulásul és felemelésükre." Legyen hát örök tisztelet és dicsőség a Független Rzeczpospolita első marsallja, Józef Piłsudski számára, okulásul és a következő nemzedékek erkölcsi felemelkedése érdekében. Így nézett ki a lengyel tatárok ideológiája a két háború közötti időszakban, 1919 és 1939 között. Egyrészről lengyel hazaszeretet volt, akár lengyel nacionalizmusnak is nevezhető, azaz államalkotó ideológia, másrészről pedig szolidaritás a türk nemzetekkel, az orosz imperializmus elnyomása alatt.

A turanizmus Kelet-Közép-Európában egyúttal oroszellenes ideológia, mely az orosz imperializmus ellen áll fenn. Oroszország türk nemzetei: tatárok, baskírok, mordvinok, csuvasok, nogájok, karacsok, balkárok – Oroszország európai részén; burjátok, tuvinok valamint Szibéria kisebb nemzetei – ázsiai részen. Potenciális függetlenségük az orosz állam tényleges, valódi föderalizációjának, de legalábbis a központ, Moszkva meggyengülését jelentheti és a perifériák nemzeti mozgalmainak élénkülését.

A turanizmus mint nemzeti, etnikai és kulturális mozgalom a 19. század végén kezdődött Kelet-Közép-Európában az iszlám megújulással és a muzulmán oktatás reformjával, valamint ama európaizáló törekvéssel, amit *dzsádizmusnak* hívnak. Kezdete a krími tatár Iszmail Bej Gaszprinszki tevékenysége. Író, kiadó, a *Terdzsimán* (Tolmács) folyóirat szerkesztője volt, amely egyfajta civilizációs, oktatási és kulturális útmutató szerepét töltötte be az orosz muzulmánok körében, különösen a tatárok és a türk népek között. Gaszprinszki a maga által orosz muzulmánoknak alkotott okcidentalizációs projektjeiben, valamint a turáni nemzeti mozgalomnak a türk nemzetek szolidáris lelkületében történő létrehozására – mintaként a litván tatárokat helyezte. Azt írta: *„Megállapítható, hogy a litván tatárok a legjobb tatárok Oroszországban, ami a kultúrát és a képzettséget illeti általában a muzulmánok első sorában állnak. Tökéletes volna, ha sikerülne őket érdekeltté tenni, hogy muzulmánjaink körében tevékenykedjenek Oroszországban. Bizonyos engedményeket lehetne számukra tenni, hogy megkönnyítsük e feladatot, hiszen kulturális életük tökéletes példa lehetne más muzulmánok számára."*[6]

Ez a korszerű turanizmus kezdete, mely a maga ideológiai, kezdeti forrását Kelet-Közép-Európában találta meg, a litván tatárok között.

A turanizmus ideológiája, mint az összes urál-altáji, de a finnugor nemzeti és etnikai csoport genetikai egysége is, politikai ideológia, melynek célpontja Oroszország. Geopolitikai értelemben válasz az orosz pánszlávizmusra, annak uralására szolgál, amit Halford Mackinder *Pivot Area*ként (kulcsövezet) jellemzett, minthogy Közép-Európa kulcs Eurázsia geostratégiai ellenőrzéséhez.

Ford. Molnár Ferenc

[6] Iszmail Bej Gaszprinszki: Islam w Rosji. Myśli, uwagi, spostrzeżenia [Az iszlám Oroszországban. Gondolatok, megjegyzések, észrevételek]. Ford. Marek M. Dziekan. In *Tatarów Polskich [A lengyel tatárok évkönyve]*. VI. köt. Gdańsk, 2000, 152. o.